

**Ирена РАДЕВА**

**Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, България**

**ПРОФИЛИРАНАТА ПОДГОТОВКА ПО ГЕОГРАФИЯ И  
ИКОНОМИКА – ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НАДГРАЖДАНЕ НА  
КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРИ ИЗУЧАВАНЕ НА  
БАЛКАНСКИЯ РЕГИОН**

Irena RADEVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

**SPECIALIZED TRAINING IN GEOGRAPHY AND ECONOMY  
(PROFILED GEOGRAPHY AND ECONOMICS TRAINING) –  
OPPORTUNITIES FOR GAINING COMPETENCES IN  
STUDYING THE BALKAN REGION**

One of the main targets of education in the contemporary reality is the preparation of capable and thinking individuals, achieving successful realization in the dynamically changing global world. Geography has a big potential for the formation of such key competences by involving the students as an acting part of the educational process. Acquiring geography and economics as a subject gives an opportunity for gaining a very wide range of skills, building positive attitudes and revealing interdisciplinary relations. The present statement is focused on studying the Balkan region which is significantly important for the development of Bulgaria, and reviewing opportunities for gaining more profound knowledge about the region within the framework of profiled geography and economics training in secondary school education. On the basis of an overview of the current curricula, an analysis of the laid potentialities for the acquisition of specialized geographical knowledge is made, with an emphasis on the competences, positions and attitudes which are formed in the young people towards problematic issues of a regional and global scale. An account is taken of the need of greater concentration of efforts in the course of profiled training, not only on the part of instructors but also on the part of students. A more in-depth grasp of the theoretical and practical achievements of geography as a science is gained and the work is in the direction of the formation of geographical knowledge on a higher level.

**Keywords:** Balkan region, profiled training, gaining of competences, geographical education.

*„Чух и забравих. Видях и запомних. Направих и разбрах.“  
Конфуций*

Географията като фундаментална наука е призвана да намира решения на проблемите, съпътстващи културно трансформираните среди, да планира и управлява пространственото и времевото им развитие. Изучаването на Балкан-

ския регион като една от тези културно трансформирани е предизвикателство за средното училище, предвид отреденото място по темата в учебните програми и ролята на региона за културната ни идентичност. Балканите са определяни като зона на взаимодействие между Изтока и Запада, между ценности и цивилизации, в определени исторически моменти, като зона на конфликти – „барутен погреб“ или „гореща точка“ на Европа. Геопространственото положение на България определя влиянието на този регион върху развитието на страната и важността на познанията за него.

Целта на това изложение е да направи преглед на възможностите за получаване на по-задълбочени знания за Балканския регион в процеса на обучение по география и икономика в средното училище. Като предпоставка за надграждане на усвоеното в общообразователната подготовка и за формиране на компетентности се разглеждат учебните планове и програми по профилирана подготовка. Разликите и границите между многото съществуващи дефиниции за понятието „компетентност“ трудно могат да се определят, но в повечето присъстват белезите: Субективност; Динамичност; Интегративност; Измеримост; Процесуалност; Ефективност; Гъвкавост; Комплексност.

В сферата на образованието компетентността се определя като „мярка за учебно постижение, способност да се отговори на сложни изисквания чрез използване и мобилизация на психосоциални ресурси в определен контекст, способност да се прилагат адекватно резултатите от обучението според контекста“ (Радев 2013: 178). Способностите на личността, които се развиват чрез познанието, в процеса на формално и неформално учене, се възприемат като нейни компетентности и обхващат „цялата съвкупност от знания, умения, навици и подходящи поведения, демонстрирани в конкретни работни ситуации“ (Димитрова 2013: 265).

Географската компетентност е компонент на образователните цели и на географската култура, като главна цел в процеса на обучението по география. Географската компетентност притежава своите специфики и е определена като „триединство от процесно-обективни знания; дейностни умения и оценъчни навици за ориентация в окръжаващата действителност на локално, регионално и глобално ниво“ (Дерменджиева 2010: 67).

Качеството на съвременния образователен процес е в корелация с постигнатите на изхода компетентности, обединяващи интелектуална и практическа страна. Компетентността е цел на процеса образование, изгражда се и се развива в него и е силно повлияна от индивидуалното отношение на личността към този процес и нейната мотивация за включване в него. Мотивацията се приема като част от съдържателната структура на компетентността и е движещ фактор за изграждането ѝ.

От съществено значение за постигане на целите в образованието са и професионалните умения и нагласи на учителите – другия участник в процеса. „Неразделна комбинация от знания и умения по специалността...; методоло-

гически умения, личностна и социална компетентност“ (Недкова 2012: 11–21) изграждат теоретичния приложен компонент от професионалната компетентност на учителите. Определяне на базовите професионални компетенции на учителите включва способността за професионална самореализация; предметна; комуникативна; социално-психологическа готовността за решаване на професионални задачи, педагогическа и методическа компетентност (Димитрова 2013: 271).

От определящо значение за реализацията на образователния процес е изборът на подход, разглеждан като „технологична страна“ на процеса (Мандева 2015: 45). Съвременната педагогическа наука поставя акцента върху подходи, ориентирани към ученика – фасилитаторски, компетентностен, процесуално-ориентиран, коучинг подход и др. (Радев, Александрова 2009: 86–120).

Прилагането на компетентностен подход предоставя технологията за постигане целите на образователния процес, като се концентрира главно върху пътя за постигането им. Измества се фокусът от преподаване на знания и формиране на умения към придобиване на комплекс от компетенции за дейностна реализация и придобиване на способности за учене през целия живот. „Компетентност и компетентностен подход се използват двустранно – като съдържание и краен резултат на обучението; като характеристика на личността“ (Дерменджиева 2013:216).

В смисъла на посочения анализ на литературата приемам модела за надграждане на компетентности при изучаване на Балканския регион като цялостен, последователен процес, базиран на три операционни блока – съдържателен, процесуален и диагностичен.

В съдържателен план изучаването на Балканския полуостров е заложено в учебната програма по география и икономика от общообразователната подготовка в последния прогимназиален клас – VIII клас, обучаван по старите учебни планове, и VII клас, обучаван по новите учебни планове. Задълбочаване и разширяване на знанията за Балканския регион е предвидено на по-късен етап, в учебните програми за гимназиалната степен, чрез възможността за определяне на учебния предмет „География и икономика“ като профилиращ. Предпоставка за това е и по-големият брой учебни часове по география и икономика, профилирана подготовка, в учебните планове на гимназии с профил „Хуманитарен“. Тези часове са част от раздел Б – „Задължително-избираема подготовка“ – на училищните учебни планове.

Динамиката на въвеждане на новите учебни планове и образователни програми с влизането в сила на Закона за предучилищното и училищно образование (ЗПУО) тече паралелно с функциониране на образователни модели, въведени с отменените вече нормативни актове – Закон за народната просвета (ЗНП) и Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план (ЗСОМУП). Нормативната рамка за реализиране на профилирана подготовка и периодът на действието ѝ са представени в таблица 1.

**Реализиране на профилираната подготовка по география и икономика в средното образование**

*Таблица 1.*

<b>Нормативна рамка за провеждане на профилирана подготовка</b>	<b>Образователни степени/етапи за провеждане</b>	<b>Действие на учебните програми за випуските</b>
1. Закон за народната просвета 2. Закон за степените на образование, общообразователния минимум и учебния план 3. Наредба № 2/2000 г. за държавните образователни изисквания за учебно съдържание	Гимназиален етап: от IX до XII клас	До края на учебната 2020–2021 г.
1. Закон за предучилищното и училищното образование 2. Наредба № 7/11.08.2016 година за профилираната подготовка	Втора степен на гимназиален етап: за XI и XII клас	От началото на учебната 2020–2021 г.

В настоящото изложение е направен преглед на учебните програми по география и икономика – профилирана подготовка, разработени съгласно действащата към момента в гимназиалния етап Наредба № 2/2000 г. за държавните образователни изисквания за учебно съдържание, по отношение формирането на компетентности, свързани с Балканския регион. Те съдържат държавните образователни изисквания, като стандарти и очаквани резултати по всяка тема. Възможности за формиране и надграждане на компетентности, свързани с Балканския регион, има в програмите на три от класовете в гимназиалния етап – IX, XI и XII. В учебната програма за IX клас, профилирана подготовка, надграждане и дълбочаване на вече придобитото знание се очаква в две от темите, представени в таблица 2., при изпълнение на три стандарта.

**Учебна програма по география и икономика – IX клас  
профилирана подготовка (второ равнище)**

*Таблица 2.*

<b>Ядра на учебното съдържание</b>	<b>Очаквани резултати на ниво</b>	<b>Очаквани резултати по теми</b>
<b>Ядро № 4</b> Географски региони в света и страните в тях	<b>Стандарт № 2</b> Сравнява степента на стопанско развитие на отделни страни по основни социално-икономическите показатели, извежда проблеми и тенденции	<b>Тема 2:</b> География на регионите
<b>Ядро № 5</b> Географска и икономическа информация и работата с нея	<b>Стандарт № 2</b> Анализира географските и икономическа аспекти на регионалните конфликти <b>Стандарт №3</b> Разработва ученически проекти с географска и икономическа тематика	<b>Тема 3:</b> Регионални конфликти

В XI клас профилираната подготовка дава възможност за разширяване на познанията и формиране на компетентности чрез очакваните резултати на ниво стандарт и три теми към него, представени в таблица 3.

**Учебна програма по география и икономика – XI клас  
профилирана подготовка (второ равнище)**

*Таблица 3*

Ядра на учебното съдържание	Очаквани резултати на ниво	Очаквани резултати по теми
<b>Ядро</b> Политическа и стопанска организация на обществото. География на световното стопанство	<b>Стандарт № 2</b> Познава основните геополитически концепции	<u>Тема 1:</u> Развитие и основни задачи на съвременната политическа география и геополитика <u>Тема 3:</u> Геополитическо положение <u>Тема 4:</u> Геополитическа структура на света

В таблица 4. са представени възможностите, които дава учебната програма за XII клас, профилирана подготовка, за надграждане и задълбочаване на вече придобитото знание – в три теми, при изпълнение на два стандарта.

**Учебна програма по география и икономика – XII клас  
профилирана подготовка (второ равнище)**

*Таблица 4.*

Ядра на учебното съдържание	Очаквани резултати на ниво	Очаквани резултати по теми
<b>Ядро</b> Географски региони в света и страните в тях	<b>Стандарт № 5</b> Оценява ролята на международните организации за мира и стабилността в света	Тема 3: Съвременни конфликти в света и ролята на международните организации за решаването им
<b>Ядро</b> География на България	<b>Стандарт № 6</b> Оценява геополитическия природоресурсния и човешкия фактор за реструктуриране на икономиката, развитие на инфраструктурата и подобряване качеството на живота	Тема 1: България в съвременни свят  Тема 2: България и „бушуващите“ Балкани – геополитически особености и процеси

Прегледът на учебните програми по география и икономика – профилирана подготовка, показва възможността за задълбочаване, разширяване и обобщаване на усвоените компетенции в рамките на общообразователната подготовка. Те са насочени към ученици с „трайни интереси към съвременното географско познание“. В тях се поставя акцент не само върху научно-георетичната подготовка на по-високо ниво, но се търси и практико-приложен ефект в няколко посоки:

1. По-голяма свобода и възможност за творческа изява на учителя, на база по-голям хорариум от часове и възможност за избор и прилагане на разнообразни методи.

2. По-активно включване на учениците чрез предоставяне на възможности за самостоятелна работа и самоподготовка.

3. Разчупване на формите на обучение чрез реална работа в екип за провеждане на ученически изследвания и работа по проекти.

В процесуален план в IX, XI и XII клас опит за развитието на компетенциите за Балканския регион на база профилираната подготовка е представен в таблица 5.

**Структура, равнище и развитие на компетенциите по география и икономика, профилирана подготовка, свързани с Балканския регион**

*Таблица 5.*

<b>Клас</b>	<b>Знания</b>	<b>Умения</b>	<b>Отношения</b>
IX	<ul style="list-style-type: none"> <li>– за географското положение, границите и големината на региона и страните в него</li> <li>– за природоресурсния му потенциал</li> <li>– за населението на региона и страни в тях</li> <li>– за особеностите в икономическото развитие на географския регион и страните в него</li> <li>– факторите за поява и развитие на регионални конфликти</li> <li>– видовете регионални конфликти и значението им за развитието и стабилността на географските региони</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– за характеристика на регион и страна по алгоритъм</li> <li>– осмисляне и обясняване на промените в географската среда</li> <li>– разкриване на причинно-следствени връзки</li> <li>– аргументирано представяне на мнение</li> <li>– анализиране на информация</li> <li>– обобщаване и правене на изводи</li> <li>– изготвяне на реферат и есе на географска тема</li> <li>– самостоятелна работа с научна и справочна литература</li> <li>– разкриване на междупредметни връзки</li> <li>– работа по проекти</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– толерантност</li> <li>– оценяване на разнообразието</li> <li>– уважение към други култури</li> <li>– уважение към традициите</li> <li>– готовност за преодоляване на предразсъдъци</li> <li>– сътрудничество</li> <li>– зачитане на човешките права</li> <li>– споделяне на ценности</li> <li>– опазване на околната среда</li> <li>– усещане за принадлежност</li> <li>– подкрепа на принципите за устойчиво развитие</li> </ul>
XI	<ul style="list-style-type: none"> <li>– за Балканския регион и промените в държавните граници</li> <li>– за ролята на границите за стопанското и политическото развитие на приграничните територии</li> <li>– за предимствата и ограниченията на геополитическото му положение</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– оценява геополитическото положение на Балканския регион</li> <li>– обясняване на промени</li> <li>– разкриване на влияние, връзки, взаимодействия</li> <li>– работа в екип</li> <li>– самостоятелна подготовка</li> <li>– ученическо изследване на проблем</li> <li>– прилагане на знания в нова</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– толерантност</li> <li>– оценяване на разнообразието</li> <li>– уважение към други култури</li> <li>– уважение към традициите</li> <li>– готовност за преодоляване на предразсъдъци</li> </ul>

	<ul style="list-style-type: none"> <li>– геостратегии на регионални обединения и държави</li> <li>– за промените в съвременната политическа карта на света и връзката със стопанското развитие по регион</li> <li>– за структурата на съвременните икономически и военно-политически съюзи.</li> <li>– за регионалната интеграция на Балканите.</li> <li>– за съвременните особености и проблеми на географското познание</li> </ul>	<p>ситуация</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– подбор на информация</li> <li>– систематизиране</li> <li>– интерпретиране</li> <li>– дискутиране и формулиране на собствено становище по спорни въпроси</li> <li>– картографиране</li> <li>– определяне на закономерности</li> <li>– извличане на информация</li> <li>– анализиране на географска информация и формулиране на изводи</li> <li>– съставяне на реферат с географско съдържание</li> <li>– изготвяне на ученически прогнози</li> <li>– изработване на ученически проект</li> <li>– сравнение, анализ, синтез, оценка, обобщение</li> <li>– сравнителен анализ на идеи и концепции</li> <li>– критично мислене</li> <li>– самостоятелно възприемане и осмисляне на отделни теоретични проблеми на географията</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– толерантност</li> <li>– оценяване на разнообразието</li> <li>– уважение към други култури</li> <li>– уважение към традициите</li> <li>– готовност за преодоляване на предразсъдъци</li> <li>– сътрудничество</li> <li>– зачитане на човешките права</li> <li>– споделяне на ценности</li> <li>– опазване на околната среда</li> <li>– усещане за принадлежност</li> <li>– подкрепа на принципите за устойчиво развитие</li> </ul>
XII	<ul style="list-style-type: none"> <li>– за конфликтите в Балканския регион</li> <li>– за позицията на България като стабилизиращ фактор</li> <li>– за възможностите за преодоляването им</li> <li>– за геополитическите особености и процеси на Балканите</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– формулиране и изказване на собствено становище</li> <li>– привеждане на доказателства</li> <li>– изграждане и защитаване на собствена позиция</li> <li>– оценяване мястото на България на Балканите, в Европа и в света</li> <li>– коментирание постиженията на външната политика на България</li> <li>– интерпретиране на документи за мирно сътрудничество и развитие на Балканите</li> <li>– обсъждане участието на България в инициативи за мир и сътрудничество</li> <li>– обсъждане на геополитическото положение като предпоставка за</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– самоусъвършенстване</li> <li>– толерантност</li> <li>– оценяване на разнообразието</li> <li>– уважение към други култури</li> <li>– уважение към традициите</li> <li>– готовност за преодоляване на предразсъдъци</li> <li>– сътрудничество</li> <li>– зачитане на човешките права</li> <li>– споделяне на ценности</li> <li>– опазване на околната среда</li> <li>– усещане за принадлежност</li> </ul>

		изграждане на съвместни инфраструктурни проекти със съседните страни. – изработване на картографски материали – прави изводи	– подкрепа на принципите за устойчиво развитие
--	--	--	--

Голяма част от географските компетентности имат интегративен характер и профилираната подготовка дава ефективни предпоставки за изграждането им. Те, както и специфичните географски компетентности, могат да отразят личностния, социалния и учебния опит на участниците в процеса. Чрез профилираната подготовка по география и икономика се дава възможност за проява и реализация в по-голяма степен на развиващите функции на обучението и за формиране на интегрално образователно пространство чрез голямата възможност за прилагане на междупредметни връзки.

Личностните качества и професионалната компетентност на учителите в много голяма степен определят постигането на заложените цели. Те имат възможността и свободата да избират формите и методите за работа, да определят пътя за постигане на географската компетентност и географската култура. От уменията на учителите зависи как ще използват интегралното образователно пространство за стимулиране на интелектуалните способности на учениците, какви методи и техники ще прилагат, за да ги накарат да решат реален казус или да осмислят даден проблем. Тези умения превръщат реално учениците в партньори и субекти в процеса образование. Приемам педагогическите умения на учителите за прилагането на компетентностния подход в процесуален и диагностичен аспект като определящи за ефективността на образователния процес.

#### Изводи:

За реализиране на профилираната подготовка в средното училище се залага на нарастващата степен на сложност в преподаването и усвояването на учебния материал, с поставяне на акцент върху практически умения и формиране на модели на поведение.

Чрез профилирането се придобива специализирано знание, то се осмисля и се дава възможност за постигане на междупредметни връзки, формират се нагласи за формално и неформално учене през целия живот.

Този вид подготовка изисква по-голяма концентрация на усилията от страна на обучаемите върху постиженията на географията като наука и допринася за формиране на географска култура на по-високо равнище.

В настоящия момент познанията за Балканския регион са заложили в малко на брой теми, но програмите по география и икономика като профилирана подготовка притежават потенциал, който може да бъде разгърнат в зависимост



от професионалните умения на учителите и мотивацията на участниците в процеса.

Ограничен е броят на училищата с одобрени учебни планове, въвеждащи профилираната подготовка по география и икономика. С поэтапното установяване на новата нормативна база се предоставя възможност за изучаване на предмета в повече на брой профили, но и тук ще бъде наличен субективен момент – да се докаже ролята и важноста на предмета, за да се убедят педагогическите и обществените съвети.

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

**Дерменджиева, Събева, Димитрова 2010:** Дерменджиева, С., П. Събева, Б. Димитрова. *География и образование. Методика на обучението по география, I част*. В. Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“. [**Dermendzieva, Sabeva, Dimitrova 2010:** Dermendzieva, S., P. Sabeva, B. Dimitrova, *Geografia i obrazovanie. Metodika na obuchenieto po geografia, I chast*, V. Tarnovo: UI “Sv. Sv. Kiril i Metodii”.]

**Дерменджиева, Димитрова 2013:** Дерменджиева, С., Б. Димитрова. Компетентностният подход в обучението. // *Втора Международна конференция „Географски науки и образование“, 2013, научни трудове*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“ [**Dermendzhieva, Dimitrova 2013:** Dermendzhieva, S., B. Dimitrova. *Kompetentnostniyat podhod v obuchenieto*. // *Vtora Mezhdunarodna konferentsia „Geografski nauki i obrazovanie“*, 2013, nauchni trudove. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski”.]

**Димитрова 2013:** Димитрова, Б. Компетентности и компетенции в обучението / // *Втора Международна конференция „Географски науки и образование“, 2013, научни трудове*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. [**Dimitrova 2013:** Dimitrova, B. *Kompetentnosti i kompetentsii v obuchenieto*. // *Vtora Mezhdunarodna konferentsia „Geografski nauki i obrazovanie“*, 2013, nauchni trudove. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski”.]

**Мандева 2015:** Мандева, М. *Компетентностен подход в обучението по първия (българския) език – начален етап на основната образователна степен*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“ [**Mandeva 2015:** Mandeva, M. *Kompetentnosten podhod v obuchenieto po parvia (balgarskia) ezik – nachalen etap na osnovnata obrazovatelna stepen*. V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodii”.]

**Наредба №2 за учебното съдържание**. ДВ, бр. 48/2000. [**Naredba 2 za uchebnoto sydyrvanie DV, br.48.2000.**]

**Недкова 2012:** Недкова, А. Професия и професионална дейност – основни категории в професионалната педагогика. // *Педагогика. Предучилищно и начално образование*. София: Аз Буки, № 2, 1117–1133. [**Nedkova 2012:** Nedkova A. *Profesia i profesionalna deynost – osnovni kategorii v profesionalnata pedagogika*. // *Pedagogika. Preduchilishtno i nachalno obrazovanie*. Sofia: Az Buki, № 2, 1117–1133.]

**Радев 2013:** Радев, Пл. *Енциклопедия на науките за образованието*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. [**Radev 2013:** Radev, Pl. *Entsiklopedia na naukite za obrazovaniето*. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.]

**Радев 2014:** Радев, Пл. *Обща дидактика*. Пловдив: FastPrintBooks. [**Radev 2014:** Radev, Pl. *Obshta didaktika*. Plovdiv: FastPrintBooks.]

**Радев, Александрова 2009:** Радев, Пл., А. Александрова. *Философия на образованието*. В. Търново: Фабер. [**Radev, Aleksandrova 2009:** *Filosofia na obrazovanieto*. V. Tarnovo: Faber.]

*Учебни програми по география и икономика за IX, XI и XII клас.* <<https://www.mon.bg/bg/28>> (22.09.2017). [Uчебni programi po geografia i ikonomika za IX, XI i XII klas.]